

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha
Band: 15 (1941)
Artikel: Las alps ded Andiaast
Autor: Carisch, G.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881176>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 04.05.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Las alps ded Andíast

da v. scolast G. Carisch, Andíast

Las alps ded Andíast appartegnan tuttas alla vischnaunca; ein pia alps communablas. La vischnaunca surlai als proprietaris de biestga de cargar quellas, sco igl ei per els il pli avantagius ed adequat. Il davos d'october garegia la suprastanza communal qu'en de tuts animals stai cargai sin alps e pastiras communalas. Scadin animal paga ina taxa alla cassa de vischnaunca, che vegn incassada dals organs de vischnaunca. Ina vacca u genetscha paga da present frs. 10; ina mugia 5 frs. e vadials era frs. 10.— tenor scala fixada dal cantun, e s. h. pors medemamein tenor scala.

Andíast ha in' alp de vaccas enten la quala ei vegn era cargau entginas genetschas. Dapli possed' ella in' alp de genetschas e mugias, sco er' in' alp de vadials. Vaccas de casa e cauras van sin pastira de casa, medemamein nuorsas primavera ed atun. Alp de nuorsas ha Andíast buc. Ils s. h. pors van la stad ad alp, nua ch' els gaudan gratuitamein la scotga, hagian ils proprietaris en vaccas ni buc. Alp de vaccas. Quella vegn cargada cun 120—130 vaccas e 40—60 genetschas. Il normal fuss 165 tgaus, che s'variescha in onn u l'auter per 4—5 tgaus de pli u meins. Il quitau per l' alp han dus cautebias. En scadina midada sesanflan duas tegias e las vaccas e genetschas che pasculeschan schiglioc comunablamein ein repartidas sin quellas ulivamein. Ils cautebias procureschan per adattada fumeiglia: dus signuns, dus zezens, dus pasters e dus buobs. Els procureschan medemamein per la necessaria vivonda, vischalla ed uorden. L' alp de vaccas ha treis midadas. Igl emprem vegn ei cargau en „l' alp sut.“. Leu stattan els 5 dis. Lu van ei en „l' alp miez“ e leu vegn ei stau tochen s. Placi (11 fen.). Suenter van ei en „l' alp sura“ per 6 jamnas. Lu vegnan las genetschas en „l' alp sut“ e las vaccas „a miez“ entochen la scargada.

Las spesas per fumeiglia e cautebia vegnan gl' atun tagliadas ina tiarza sin las vaccas e duas tiarzas sin pieun. Las genetschas pagan alla chischada frs. 15.— l' ina. Ultra de quei han ils pursanavels de lavar ora stavel, far reparaturas de baghetgs, gidar eventual a far lenna, purtar lenna e gidar da malauras, las qualas spesas vegnan ulivadas sin las vaccas. Il davos d' october serimnan tut ils pursanavels ina sera scadin tier siu cautebia. Cheu vegnan tut las expensas prelegidas e repartidas. Mo ei vegn repartiu quelluisa, ch' ei vonzi enzatgei per la cassa. Quei vanzament vegn quella sera consumaus cun péra e vinars. Ei vegn cantau e selegrau magari tochen la damaun; ei vegn fatg novs projects pigl avegnir, che vegnan, Dieus seigi ludaus, buc adina realisai! Ils signuns survegnan ina paga de 400—410 frs.; ils zezens 380—400 frs.; ils pasters 390—400 frs.; ed ils buobs 80—100 frs.

Sco sgr. Colonel Solèr p. m., anteriur inspectur dellas alps, ha constattau, renda e producescha l' alp de vaccas ded Andíast il meglier de tut las alps dil contuorn. El adosseva quei al factum dellas repetidas midadas, aschia che las vaccas hagian jarva nova tutta stad. — Ils stavels vegnan lavai ora ed il cultem

rasaus ora en manidas e commas. La via tier l'alp de vaccas ei carrabla; la gudida vegn menada a casa sin sliusa e gurvèt. La lenna ell'alp sut e sura vegn purtada en l'alp; quella per l'alp miez tratga cun carr u targliun.

Il purment vegn conservaus ell'alp miez entochen tier la scargada, nua che sesanflan dus tschalers, cun spartgida per pieun e caschiel. Cheu han la fumeglia era ina biala combra per dormitori. En stavel dell'alp miez sesanfla in nuegl per biestga malsauna, ni per vaccas che fan zambagls de mulscher. Da malauras sa tutta biestga de nossas alps untgir tochen giu sper igl uaul de Smuèr, che sparta il fons de casa de Pigniu dal territori dell'alp ded Andiastr. La lenna de diever e de brisch vegn dada dalla vischnaunca gratis. L'alp de vaccas vegn cargada denter ils 9 e 15 de zercladur e la scargada ha liug ils 18 de settember. Il di suenter la scargada van ils pursanavels cun lur menadiras en l'alp pil purment, ch'ils cautegias e 3—4 auters umens han pesau e repartiu. Fatgas lasargas, vesan ins co scadin pur stat sper siu gurvèt cun la capiala entamaun e recitescha in'oraziun per engraziament. Al plevon, che ha 10 dis suenter la cargada benediù l'alp, vegn ei dau da scadina tegia in stèr pieun (à 7 kg). Quel vegn ornaus cun neglas e tschupials dalla chischada, che ha la pleva, ed allura surdaus agl ugau baselgia per mauns dil plevon. Il di della cargada, cura che las vaccas vegnan catschadas en stavel, setschentan ils signuns amiez il stavel e reciteschan ils Tschun pugs, che pursanavels e fumeglia rispundan; medemamein vegn ei urau tier scadina midada da tut la fumeglia comunablamein. Duront il lavar curtès vegn recitau igl Aunghel de Diu, u in pèr cuors dil s. Rusari. Vigelgia Nossadunna d'uost ei di de gigina. Da miezdi vegnan lu caver, vitgè e vadlè en tegia ed ei vegn fatg perdanonza de ris e gromma. Il caver che ha quei di medemamein survegniù pauc solver, vegn cun ina butteglia vinars, ch'il pur, tiel qual el ei en spisa quei di, ha spendiu. Il vinars vegn gudius da tuts ensemen — e fa tuchiar!

L'alp de biestga schetga senumna „Cuolm“.

En quella vegn ei cargau 100—110 mugias e genetschas e quei gia ils davos dis de matg ni gl'emprem de zercladur. Quellas vegnan pertgiradas tochen la cargada de vaccas sin pastira sur ils cuolms. Lura van ellas en l'alp Smuèr, sper l'alp de Pigniu e stattan leu entochen il davos de zercladur cun aunc guder empau dell'alp sut de vaccas. Suenter vegnan quels schetgs sin l'alp „Cuolm“, ch'ei in viadi de 4—5 uras. Duront ils meins fenadur ed uost han quels cheu lur dimora. Quei ei ina fetg bun'alp e la biestga fa in stupent tur — mo ell'ei empau malsegira; mo duront las davosas 9 stads ha in pastur piars in sulet tgau. Quels schetgs vegnan pertgirai dad in um ed in mattatsch, che obtegnan per paga 650—700 frs. plus la spisa. Igl emprem settember tuornan els a Smuèr e stattan leu entochen la scargada.

Sil „Cuolm“ sesanflan aunc duas alps: „Il Tschenghel de Tschuts“, ch'ei biars onns buca staus cargaus. Uss ha in privat priu si el e carga leu 25—30 nuorsas. Quellas stattan bein ed han negin pastur. Tscheins 35 frs. La se-

cund' alp ei „La Muladèra dil prèr“. Quei ei in tschenghel circumdaus cun greppa. Quel udeva al benefeci de pervenda. Il plevon ded Andiastr vegneva perquei bienesavens ironicamente in affruntaus, ch'el hagi sper ina biala pervenda aunc in'entira alp. Avon onns metteva il plevon en quella ina vacca schetga, destinada per vacca de maz. Quella era cheu ad engrasch. Havev'el sez buc ina tala, sche schev'el vi ella ad auters e quintava 5—7 frs. tscheins. Quell'alp fuva fetg tschercada. Negin che seregorda, ch'en cheu ina vacca füss ida sut-sura, schegie ch'il terren ei fetg teis e precipicis e multèrs entuorn entuorn. Ins ha era empruau de cargar cheu vadials, ni in cavagl, in asen, in bov; mo quels ein tuts i a frusta. Uss ha in privat priu si l'alp e carga 18—25 nuorsas e paga in tscheins de 25 frs.

L'alp de vadials senumna „Pastira“. Cheu vegn ei cargau circa 40 vadials ed entginas mugias serudnas ni fleivlas. Quels vegnan pertgirai dad in um, ch'obtegn ina paga de 200 frs. e la spisa. Dall' historia de nossas alps san ins pauc. Tschels onns ha ei dau in liung prozess pervia dils tiarms cun la vischnaunca de Vuorz. Ina detga di, ch'ina gada ch' ils delegai dellas vischnauncas erien a „Plaun de Tiarms“ e sedespitavien pervia dils tiarms, seigi il giavel vegnius da leu en, hagi dau cun in pei sin ina platta epi griu: „Cheu ston ils tiarms vegnir!“ Ils delegai hagien pegliau ina tala tema, ch'els seigien gleiti stai perina, mo tuttina buca mes ils tiarms, nua ch' il giavel aveva mussau, mobein in toc naven, aschia che la vischnaunca de Vuorz ha mo in pign toc d' in stupent mul-letg, numnaus „Plaun de Tiarms“. Sin la numnada platta encorschan ins sco la sola d' in calzer d' affons cun guottas e tut. Ils buobs s'avischinan gia da vegl enneu mo cun tema e sgarschur a quella platta.

Striegn. In di vegn ina femna empau sclamada en tegia sill'alp sura ual il mument che la fumeglia tergeva panaglia. Ella giavischa groma. Els snegan. Ella va. La fumeglia trai duas uras panaglia, mo negin raschienen de survegnir pischada. Cheu prend il zezen in sughet e dat suenter alla veglia; satuia ella e betta il sughet entuorn culiez ad ella. El vul sfurzar ella de turnar anavos e far ch'ei survegnien pischada, ni ch'el runi ella tochen en tegia e pendi ella vid il tetgal. La veglia di, ch'els dueigien trer tontas gadas anavos la panaglia sco ei hagien tratg anavon ed els survegnien pischada. Els han fatg quei, e prende mira, els han survegniu pischada stagna e buna. — La femna seigi aunc vegnida pli en tegia, mo adina cura ch' il zezen era absents. Il signun temeva e dev'ad ella tgei ch'ella giavischava.

Igl onn 1878 ei ina notg la tegia a miez berschada giu cun tut igl inventari, ed in bionton purment e latg. La fumeglia, che durmeva 15 m naven dalla tegia, ha udiu nuot ed ha anflau la damaun mo cotgla e tschendra. Ins ha supponiu, che zatgi hagi dau fiug. Quei ei stau in grond donn per la chischada. Era 1918 ni 19 ei la tegia sura barschada il di suenter ch'ins aveva fatg la midada. Leu vevan ils buobs dau fiug cun empruar sch' il strom-treglia ardi. Il transport de material de baghegiar sin in ault, sco era il baghetg sez, ha dau alla chischada in grond cuost.